

САМУИЛОВАТА ДРЖАВА
ИЛЈАДА ГОДИНИ ПОТОА (1018-2018)

КОМИТЕТ ЗА ВИЗАНТОЛОГИЈА И МЕДИЕВИСТИКА
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ

САМУИЛОВАТА ДРЖАВА ИЛЈАДА ГОДИНИ ПОТОА (1018-2018)

Материјали од Првата национална
конференција за византологија и медиевистика,
одржана во Охрид на 25 и 26 октомври 2018 година

2022

Главен и одговорен уредник:

Тони Филипоски

Уредувачки одбор:

Витомир Митевски

Ратко Дуев

Александар Атанасовски

Сашо Цветковски

Стојко Стојков

Содржина

7	ПРЕДГОВОР
11	ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА И ПИСМА
33	НАУЧНИ ТРУДОВИ
33	Македонската писменост во времето на комитопулите и пред тоа Ѓорѓи Поп-Атанасов
41	Византиската епска традиција на Балканот за време на владеењето на Цар Самуил Витомир Митевски
47	Библиските и богословски погледи и толкувања за „цар“ и „царство“ Ратомир Грозданоски
65	Етничката атрибуција на Самуиловата држава Тони Филипоски
99	Каде и кога умрел Цар Самуил? Александар Атанасовски
111	Процесот на втемелување на словенската цивилизација и култура во Македонија по падот на Самуиловото царство Илија Велев
123	1018 and After: New Reality and New Perceptions in Byzantine Balkans Stojko Stojkov
147	Демирхисарско во историските извори од XII до првата половина на XIV век Христијан Цветковски
161	A Molybdobull of the Byzantine Emperor Michael VIII Palaiologos from the Fortress “Dolno Gratče” near Kočani Robert Mihajlovski – Viktor Lilčić-Adams

169	Теофилактовото „Обраќање за обвиненијата против Латините“
Виктор Недески
177	Јован Дебранин како Архиепископ Охридски и прв ктитор на Свештената Бигорска Обител
јеромонах Кирил Деловски
195	Архиепископијата на Јустинијана Прима и врската со Охридската Архиепископија
јероѓакон Анатолиј Лазески
203	Археолошки локалитети од 10 и 11 век од ареалот на тврдината Просек
Орданче Петров
235	Сликарските решенија на штитовите во македонската средновековна уметност
Снежана Филипова
253	Семиотичка анализа на претставите на Богородица Платитера од сакралните објекти во Зрзевскиот културен комплекс
Александар Василески
265	Циклусот на патронот од црквата св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане
Јехона Спахиу Јанчевска
295	Колежот на Витлеемските деца, Марков Манастир – Света Земја
Снежка Лакалиска
313	Конзерваторски истражувања на две двослојни икони од црквата св. Ѓорѓи во Струга
Ангелина Поповска

ТЕОФИЛАКТОВОТО „ОБРАЌАЊЕ ЗА ОБВИНЕНИЈАТА ПРОТИВ ЛАТИНИТЕ“

Виктор НЕДЕСКИ

Abstract. – Among the many writings of Theophylact of Ohrid is his Address to one of his disciples on the charges against the Latins. In this work, the Archbishop of Ohrid presents his views on current dogmatic and ritual issues and problems that existed in his time between the Byzantine East and the Latin West. In addition to more precise dating of this work, this study aims to present the original theological thoughts of Theophylact, which differ dramatically from the views of most of his contemporaries in the East. Because inter-confessional dialogue is particularly relevant today, many of the practical solutions Theophylact offers to his contemporaries may serve as a model for resolving contemporary open theological issues.

Key words. – Theophylact of Ohrid, Latins, theological disputes.

Теофилакт Охридски е несомнено најплодниот автор помеѓу Охридските архиепископи, а неговите творби по својот број и обем ги надминуваат творбите на сите останати архиепископи заедно. Тој е втор помеѓу архиепископите на оваа катедра (после Лав) кој се занимава со прашањето на црковниот спор помеѓу Истокот и Западот и ги презентира своите ставови за богословските разлики со западната црква. Избран е за Охридски архиепископ на крајот на XI век, само неколку децении по жестокиот црковен судир помеѓу Рим и Константинопол, кој резултирал со големиот раскол од 1054 г. и размената на анатеми помеѓу двете катедри¹. Така, мошне природно доаѓа неговиот интерес за доктантите и обредните прашања кои довеле до ваквата ситуација.

Теофилакт ги презентира своите ставови за латинско учење и веरување главно во две свои творби: *Житието на свети Климент Охридски*

¹ D. Obolensky, *Εξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, Аθήνα 1998, 53.

ки и неговото *Обраќање кон еден од неговите ученици за обвиненијата против Латините*. Токму авторството, времето и местото на настанување и содржината на втората творба се тема на нашиот денешен интерес.

Припишувањето на оваа творба на архиепископот Теофилакт не е и не треба да биде оспорувано. Тоа е така, бидејќи ставовите и идеите кои ги презентира и развива во неа, се среќаваат и во други негови творби, како што се библиските толкувања и др. Исто така, целокупната ракописна традиција му ја припишува оваа творба на Теофилакт, а постојат и две цврсти сведоштва за неговото авторство на овој текст. Првото е од неговиот наследник на Охридскиот трон – Димитриј Хоматијан, кој цитира долги извадоци од оваа творба и му ги припишува на својот славен претходник². Второто сведоштво го среќаваме кај патријархот Јован Век во неговата творба *За обединувањето и мирот* (*Περί ενώσεως καὶ ειρήνης*)³. Помеѓу полемичките творби кои се појавуваат кон крајот на XI и почетокот на XII век, оваа творба на Теофилакт заслужува посебно внимание. Творбата, секако не содржи некој нов елемент: не го збогатува долгото каталог на догматските и обредните грешки кои Византијците им ги припишуваат на Латините и не развива некој непознат аргумент⁴. Нејзината оригиналност се состои во смиреноста со која авторот расудува за контроверзните точки и во умерениот поглед кон теолошките разлики, успевајќи да го оддели она што е од суштинско значење од она што е незначајно, односно догмата од обичајот. Овие, во тоа време, ретки квалиитети се особено вреднувани од сите подоцнежни коментатори на оваа творба на Теофилакт⁵.

Теофилакт го составил овој трактат по барање на Николај, негов поранешен ученик, ѓакон и кастренсиј на Великата црква, а подоцна

² Cf. J. B. Pitra, *Analecta sacra et classica*, VI, Rome 1891, 622-629; Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres...*, 97.

³ Περί τῆς ἐνώσεως καὶ εἰρήνης τῶν τῆς παλαιάς καί νεφές Ρώμης ἐκκλησιῶν, PG 141, 149B-156B.

⁴ Cf. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, Thessalonique 1986, 97.

⁵ B. M. De Rossi, *Dissertatio de Theophilacti gestis et scriptis*, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca (=PG) 123 J. P. Migne (ed.), 61-96; J. Draeseke, *Theophylaktos' Schrift gegen die Lateiner*, Byzantinische Zeitschrift 10 (1901) 515-529; B. Leib, *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIe siècle. Rapports religieux des Latins et des Gréco-Russes sous le pontificat d'Urban II (1088-1099)*, Paris 1924, 41-50; M. Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium*, I, Paris 1926, σ. 303-310. M. Jugie, *Le schism byzantine*, Paris 1941, 243-246. В. Г. Васильевский, *Византия и печенеги (1048—1094)*, приложения III, Феофилакт Болгарский и его сочинения, Журнал Министерства Народного Просвещения 164 (1872) 315< A. Quacquarelli, *La lettera di Teofilatto d'Acrida: gli errori dei Latini*, Rassegna di scienze filosofiche 2 (1949) 3-4; S. Ferrara, *L'unionsimo di Teofilatto d'Acrida nell'opuscolo «De iis quorum Latini incusantur»*, Rome 1951.

епископ Малешевски⁶. Тој сакал да го слушне ставот на Охридскиот архиепископ за тоа колку се сериозни обвиненијата на Византијците против Латините. Не е позната причината која го навела овој клирик да се посоветува со Теофилакт, па следствено не е познат ниту датумот кога Теофилакт го напишал овој одговор. Василевски презентира став дека Николај побарал мислење од Теофилакт по повод преговорите за свикување на обединувачки собор помеѓу Рим и Константинопол⁷. Овој став е чиста претпоставка, бидејќи не постои ниту еден доказ, кој би не упатил да го поставиме овој трактат во вакви хронолошки рамки⁸. Сепак, оваа претпоставка заслужува да биде разгледана. Попрецизно, обидите за обединување секогаш доведувале до составување на контраверзни творби, кои се многубројни особено на крајот на XI и почетокот на XII век, токму за време на архиепископството на Теофилакт.

Така, во една атмосфера на помирување, како што е описано горе, можеме да го поставиме и повикот за помирување на Источната и Западната црква, кој Теофилакт го прави со оваа творба, овој пат, покажувајќи снисходливост кон Латините. Но, пред да бидат анализирани неговите ставови за ова важно прашање, ќе направиме еден попрецизен обид за одредување на времето на настанување на ова Обраќање, поврзувајќи ги внатрешните показатели од текстот со случувањата на црковен план помеѓу Истокот и Западот, кои ќе бидат изложени во продолжение.

Како што забележува Наксиду⁹, уште на почетокот на трактатот ја добиваме информацијата дека тој е напишан во периодот кога Теофилакт е веќе архиепископ, односно по 1088-1092 г., како и дека барањето е направено по повод новонастанатите околности, односно во време кога прашањето за црковните разлики е во центарот на интересот¹⁰. Ако се прифати ставот дека еден ваков обид за помирување е поводот за обраќањето на Николај кон Теофилакт, како и фактот дека Теофилакт не е на

⁶ Cf. J. P. Pitra, *op. cit.*, 626; P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 105; Малешевската епископија на Охридската архиепископија се протегала по текението на реката Брегалница. Cf. И. Снегаров, История на Охридската архиепископия, т. 1, София 1924, 176, 189.

⁷ В. Г. Васильевский, *op. cit.*, 315.

⁸ P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 105.

⁹ Cf. E. Ναξίδην, *Η Σύγκλιση μέσα από την Απόκλιση: Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Θεοφύλακτος και οι Θέσεις του για τη Δυτική Εκκλησία*, Κύριλλος και Μεθόδιος. Παρακαταθήκες πολιτισμού: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: «Η πολιτισμική κληρономија του έργου των Αγίων Κυρίλλου και Μεθόδιου, ως παράγοντας ενότητας ανάμεσα στους λαούς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης» (Αμύνταιο 21-22 Μαΐου 2010), Θεσσαλονίκη 2012, 335

¹⁰ „Εἰσῆλθε τὸ ἀξίωμά σου ἐνώπιον μου, εὐλαβέστατε μοι ἐν Κυρίῳ σὺ ἐστις, καὶ κατενόησα μὲν αὐτὸν καλὸν καὶ ὀφθαλμῶν ἀρχιερατικῶν ἄξιον, πλὴν ἀλλ’ ὑπὸ τοῦ νῦν καιροῦ ὥσπερ θυρωροῦ τινος αὐστηροῦ καὶ ἀγνώμονος ἔξωθούμενον...“. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 247.

охридскиот трон пред 1089 г., тогаш треба да се исклучат преговорите кои се случуваат пред оваа година, па следствено треба да се земат предвид само преговорите од 1089/1090 г. и од 1112 г. Василевски не ги зема предвид преговорите од 1112 г., бидејќи смета дека Теофилакт умира околу 1107/1108. Но, бидејќи датумот на една негова поема која датира од 1125/1126¹¹ беше прифатен од науката и се промени мислењето во однос на крајот на неговиот живот, во тој случај не треба да се исклучува и оваа можност. Доколку се претпостави дека ѓаконот Николај му пишал на Охридскиот архиепископ по одлуката на Константинопол донесена во септември 1089 г. за свикување на собор во текот на наредните 18 месеци, тогаш Теофилакт би имал доволно време да го подготви својот одговор во текот на наредната година¹².

Оваа претпоставка не може да биде оспорена, бидејќи обвиненијата кои се презентирани во текстот се токму од редот на оние кои преовладуваат кон крајот на XI век. Но годината 1112 е подеднакво прифатлива, најпрво поради присуството на слични творби во овој период, чие настанување е мотивирано од тогашните преговори и средби во Константинопол. Слични средби не се познати 1089 г. Може да се забележи дека една од главните точки на преговорите од 1112 не е разгледана од страна на Теофилакт, а тоа е проблемот со првенството на Римскиот епископ. Но, за волја на вистината, и ова прашање се поставува во трактатот¹³, но, Теофилакт се ограничува само на негово отфрлање преку различни сарказми, сметајќи го за несуштинско. Како што веќе спомнувме, ова спорно прашање во периодот пред овие преговори не е целосно елаборирано, но помеѓу докматските разлики, преговарачите посветуваат најголемо внимание на исходењето на Светиот Дух и на бесквасниците, односно на двете прашања кои Теофилакт детално ги разработува во овој трактат. Според тоа, не е исклучена можноста Теофилактовото обраќање да е составено во рамките на подготовките за преговори во 1112 г.

Несомнено, ова *Обраќање* е составено со цел нејзиниот автор да се вклучи во поширокиот дијалог, кој се водел усно, но и преку пишани текстови, кои имале за цел да ја одбранат источната форма на Православието наспроти докматските и литургиските грешки на Лatinите. Според тоа, се поставува прашањето кога се случил еден таков пресврт во меѓуцрковниот дијалог.

Поврзувајќи го повикот на Теофилакт за трезвеност и неговите критики кон оние кои градат непријателски став кон латинскиот запад

¹¹ Cf. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 37.

¹² B. Leib, *op. cit.*, 41.

¹³ P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 274.

со горенаведените историски факти, заклучуваме дека Теофилактовото *Обраќање* е составено во 1112 г. или кратко по оваа година. Рансиман смета дека трактатот е настанат во 1090 г., односно, ја поврзува со првиот обид за помиривање на императорот Алексеј Комен, но не дава никакви аргументи за својата претпоставка¹⁴. Гаутиер, пак, ги смета за подеднакво можни и двете хронологии, односно 1090 и 1112¹⁵, а на ист став е и Оболенски¹⁶.

Сепак, според нашето мислење вториот датум останува поверијатен бидејќи обединувачкиот обид од 1112 г. е единствениот кој во времето на императорот Алексеј Комнен предизвикал силни негативни реакции, како оние кои ги опишува Теофилакт во својата творба¹⁷.

Она што е карактеристично за антилатинската теологија на Теофилакт е класификацијата на антилатинските обвиненија во повеќе категории. Така, според Теофилакт одредени обвиненија против Лatinите се вистински сериозни, други, пак, можат да се толерираат, а трети немаат никаква богословска основа. Оваа појава на класифицирање ја среќаваме и кај одредени автори кои се занимаваат со овие прашања пред Теофилакт, како што е Петар Антиохиски¹⁸. Со цел да се добие соодветна слика за ставовите на Теофилакт во однос Латинската теологија, во продолжение ќе бидат изложени неговите гледишта за различните „богословски грешки“ на Latinите.

Најголемата заблуда на Latinите, според Теофилакт претставува догматскиот новитет, односно додавката „и од Синот“ во Никео-константинополскиот символ на верата, што не може на никој начин да се оправда. Така, Теофилакт се стреми на секој начин да покаже дека новодобиениот контекст на текстот на Символот, дека Светиот Дух освен од Отецот исходи и од Синот е апсолутно погрешен.

Значајно е да се нагласи дека за разлика од некои претходни Теофилактови дела, во кои авторот презентира построги ставови кон латинското богословие, во оваа творба тој е поумерен, па така дури и оваа сериозна догматска грешка на Latinите не ја припишува на нивна лоша намера, туку претпочита да каже дека станува збор за едно погрешно толкување од незнаење, кое е плод на сиромашната терминологија на ла-

¹⁴ Cf. Σ. Ράνσιμαν, *Δύση και Ανατολή σε Σχίσμα*, Αθήνα 2008, 107.

¹⁵ P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Lettres*, 114.

¹⁶ D. Obolensky, *op. cit.*, 65.

¹⁷ Σ. Ράνσιμαν, *op. cit.*, 157-158, T. M. Kolbaba, *The Orthodoxy of the Latins in the twelfth century, Byzantine Orthodoxies*, Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Durham, Ashgate Variorum 2006, 208

¹⁸ Cf. Πέτρου Αντιοχίας, *Λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσῆλθεν δὲ Ιταλός Ἀργυρός ἐλέγξων τά ήμέτερα*, PG 120, 799.

тинскиот јазик. Според ова Теофилакто размислување латинскиот јазик нема преводни еквиваленти на грчките глаголи кои имаат многу прецизно значење, а се однесуваат на Светиот Дух, како што се: ἐξπορεύεσθαι – исходи, πέμπεσθαι – се испраќа, χορηγεῖσθαι – се дава и μεταδίδοσθαι – се предава¹⁹. Така, доколку кога Лatinите велат „исходи и од Синот“, всушност мислат на испраќање на Светиот Дух од Синот, и доколку така се изразуваат поради сиромашниот лексички фонд или нефлексибилноста на нивниот јазик, тогаш треба да се снисходи кон нив и да не им се упатува строга критика, имајќи ги предвид споменатите околности²⁰.

Во продолжение Теофилакт се осврнува на прашањата за бесквасниот леб и за саботниот пост, обидувајќи се да покаже дека ниту една од овие практики не е во согласност ниту со преданието, ниту со учението на апостолите и отците на Црквата²¹. Впечатливо е тоа што и покрај осудата на овие практики како погрешни, Теофилакт се раководи од принципот дека не мора да се коригираат нештата кои предизвикуваат помала штета, во случај кога може да се постигне голема корист²². Тој смета дека во однос на бесквасниците и саботниот пост, Latinите ја напуштиле апостолската традиција, но признава дека ваквите практики, иако несоодветни, не смее да го нарушаат единството на Црквата²³. За да покаже дека вниманието треба да се сврти кон единствениот реален и сериозен проблем на латинската теологија, тој се повикува на примерот со лекарот кој за да излечи една сериозна болест, не се воздржува да употреби разни методи и лекарства со цел да го спаси животот на пациентот, без притоа да ги зема предвид можните несакани дејствија, односно секогаш го бира помалото зло²⁴. Гледано од овој аспект, заклучува дека Latinите се во заблуда, но не толку од злонамерна желба, туку повеќе од незнаење²⁵.

Теофилакт наведува уште цел список на обвиненија против Latinите кои неговите современици ги упатуваат на адресата на западните христијани. Но, без да ги коментира, тој ги отфрла како несериозни и недостојни за коментар²⁶. Сепак, нивното спомнување претставува значајно сведоштво за тоа за што сè Византијците ги обвинувале Latinите во

¹⁹ Cf. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 251-257.

²⁰ Cf. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 98.

²¹ P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 261-271.

²² „ὅσα δὲ μήτε τῇ ἀποστερήσει ζημιοῦ μεγάλα κἄν προσβιασθεῖεν ὥστε κερδαθῆναι ζημιώσει τα μέγιστα, ταῦτα καταλιπεῖν ἔχειν ὡς ἔχει ἀνδρὸς κριτικοῦ...“ Loc. cit.

²³ Cf. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 98.

²⁴ „εἰ δ' αμφότερα μὴ ἐνδέχεται, τὸ μεῖον κακὸν προαιρουμένους τοῦ μείζονος“ Ibid. 271.

²⁵ Cf. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 98.

²⁶ P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida Discours*, 271.

времето на Теофилакт. Впечатливо е тоа што Теофилакт со иронија нагласува дека многумина негови современици се натпреваруваат помеѓу себе, кој ќе најде поголем број грешки кај својот ближен²⁷. Набројувајќи ги обвиненијата против Лatinите од неговата епоха, Теофилакт пишува: „принесуваат бесквасници и постнат во сабота и постот пред страданијата не го пресметуваат како нас, им забрануваат брак на свештените, а на лаиците лесно и без граници им дозволуваат втор брак, без да размислуваат, и ги бричат лицата и свештените бради, и на рацете им светкаат златни прстени, и свештенитеките одежди ги прават од свилено платно и се облекуваат во многу бои, но и нивните монаси јадат месо и му се поклонуваат на Господа паѓајќи ничкум на земја“²⁸.

Теофилактовото *Обраќање за обвиненијата против Latinите* е уште едно значајно сведоштво за длабоката богословска мисла која активно се негувала во традицијата на Охридската архиепископија. Наоѓајќи се и географски помеѓу Истокот и Западот, Охридската катедра често пати била засегната од црковните бранувањата помеѓу Рим и Константинопол, па затоа, природно повеќемина нејзини поглавари ќе остават значајни творби кои се однесуваат на богословските спорови помеѓу Византијците и Latinите. Студиозниот пристап кон тековните, но и кон посериозните екуменски проблеми кои се актуелни до денес, открива уште еден сегмент на Теофилактовото богато творештво. Оригиналните богословски размислувања на Теофилакт, кои драстично се разликуваат од ставовите на повеќето негови современици на Исток можат да бидат добар модел за решавање и на многу современи отворени црковни прашања.

²⁷ Ibid., 247.

²⁸ „ἄξυμα τε προσφέροντες καὶ ἐν σαββάτῳ νηστεύοντες καὶ τὴν πρό του πάθους δέ νηστείαν οὐ καθ' ἡμᾶς ἀριθμοῦντες, γάμους τε τούς μέν τῶν ἱερωμένων κωλύοντες, τούς δέ τῶν λαϊκῶν χύδην καὶ ἄνευ φραγμοῦ τινος ἐπιτρέποντες, εἰ δέ μή γελάσειν μέλλεις, καὶ ξυρόμενοι τούς πώγωνας οἱ τε ἄλλοι καὶ τά γένη τά ἱερά, ὃν γε καὶ δακτυλίοις χρυσοῖς αἱ χεῖρες ἀστράπτουσι καὶ τὴν ἱερατικὴν στολὴν σηρικοῖς ὑφασμένην νήμασι καὶ ποικιλόχρουν ἐνδύονται, ἀλλά καὶ κρεοφαγοῦντες οἱ μοναχοί καὶ, προσκυνῆσαι δεήσαν τῷ Κυρίῳ, τῷ ἔδαφει κολλώμενοι“ Ibid, 249.